

Сатаева Г. С.

“АЙТМАТОВ ЖАНА ФОЛЬКЛОР” МАСЕЛЕСИНИН ИЛИКТЕНИШИ НЕМИС АДАБИЙ СЫНЫНДА

Сатаева Г. С.

ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОБЛЕМЫ “АЙТМАТОВ И ФОЛЬКЛОР” В НЕМЕЦКОЙ КРИТИКЕ

G. S. Sataeva

THE RESEARCH OF PROBLEMS “AYTMATOV AND FOLKLORE” IN GERMAN CRITICS

УДК: 801.1.575.2

Бул макала немис окумуштууларынын сынында “Айтматов жана фольклор” маселелеринин иликтениши каралган. Макалада учурдун чындыгын чагылдырган чыгармалардын азыркы адабиятта улам тереңдетилген фольклордук традиция менен негиздүү биригүүсү тууралуу пикирлер кездешет. Немис окумуштууларынын пикирлери советтик жана кыргыз адабият таануу илиминде “Чынгыз Айтматов - миф жараткан жазуучу” деген көптөгөн окумуштуулардын чыгарган корутундуларына үндөшүп тураары иликтенди.

Негизги сөздөр: фольклор, эпос, жомок, тагдыр, гумандуулук, каарман, коомдун проблемалары, ыйман, адамкерчилик, аң-сезим.

В данной статье рассмотрены вопросы “Айтматов и фольклор” в немецкой критике. В статье поэтапно дается усовершенствованная фольклорная традиция в соответствии с реалиями современной литературы. В работе исследовано то, как мнения немецких ученых схожи с выводами многих ученых по науке советской и кыргызской литературоведении “Чынгыз Айтматов-писатель, создающий миф”.

Ключевые слова: фольклор, эпос, сказка, судьба, гуманность, герой, проблемы общества, нравственность, человечность, сознание.

This article considers the problems «Aytmatov and folklore» in German critics. The article gives a step by step improved folklore tradition in accordance with the realities of modern literature. The article studied the views of German scholars are similar to the findings of many scholars on the research of Soviet and Kyrgyz literary “Chyngyz Aytmatov writer who created a myth.”

Key words: folklore, epic, tale, destiny, humane hero, problems of society, morality, humaneness, consciousness.

Айтматов жана кыргыз элинин бай эпикалык фольклору ар бир изилдөөчүнү кызыктырган олуттуу маселелерден. Жазуучунун чыгармачылыгында жазма профессионал дүйнөлүк адабияттын кандай орду болсо, улуттук бай фольклордун да орду ошончо. Эгерде Чынгыз Айтматов кыргыз, орус, дүйнөлүк классикалык адабияттан таасирленип, өзүнүн чыгармачылыгынын өнүгүшүндө чон ориентир алса, фольклор анын чыгармачылыгынын түгөнгүс күлазыгы. Ал өз элинин “Манас” баштаган улуу эпосторунан тарта акыл-ойдун уюткусу болгон макал-лакаптарына чейин өзгөчө маани берет. Жазуучунун чыгармаларында алардын өз орду,

аткарган ат көтөргүс жүгү бар. Элдик дүйнөтааным, философияга сугарылган фольклордук чыгармаларды жазуучу керегине жараша, ар кандай стилдик максатта, ыкмада чебер колдонот. Элдик чыгармаларды учурдун көйгөй проблемаларына жуурулуштуруп, аларга жаңы түз, роль берет. Бул багыттагы Чынгыз Айтматовдун чеберчилиги боюнча көптөгөн изилдөөчүлөр эмгектер жазышты, ар түрдүү көз караштарын билдиришти. Изилдөө ишибиздин алкагында немис окумуштууларынын эмгектеринде аталган маселе кандайча каралып жатканын билүү маанилүү болду.

Кыргыз жана мурдагы Советтик изилдөөчүлөр сыяктуу эле немис окумуштууларын да биринчи кезекте Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгындагы улуттук өзгөчөлүктөр кызыктырды. Жазуучунун чыгармаларынан улуттук өзгөчөлүктү издөө немис окумуштууларынын эмгектеринде системалуу жүргөндүгүн байкоого болот. Тагыраак айтканда, Чынгыз Айтматовдун чыгармаларына ким, качан кайрылбасын бул маселени аттап өткөн эмес. Албетте, бул жазуучунун чыгармачылыгынын эң бир уникалдуу жагы эле. Анткени Чынгыз Айтматов өз чыгармаларын орус тилинде жазган советтик жазуучулардын бири болуп туруп, улуттук өзгөчөлүгүн сактай алганбы деген маселе кимди болсо да кызыктырды. Ушундай болгондо Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгында улуттук делген нерсе барбы, болсо ал эмнеден көрүнөт. Айтматовдо ал нерсе тышкы бир арнамент шекилинде көрүнөбү, же чыгарманын жан дүйнөсүнө, автордун сүрөттөп жаткан реалдуу турмуш чындыгына аралашып бир бүтүн көркөмдүк түзүп кеткенби?

Бул маселе Германиялык илимпоздордун изилдөөлөрүндө кандайча болгондугун бизге чейин изилдеген адабиятчы Е. И. Шагалова бул маселеге кызыгуу немис сынында 60-жылдарга салыштырганда 80-жылдарда дагы күчөгөнүн жана ал кызыгуунун масштабы да көп түрдүү болгондугун мындайча белгилептир: “Проблемы национального своеобразия ученые ГДР - В. Бейц, Р.Опиц, И. Лаков, А. Лачинян, Р. Шрёдер и другие – в своих исследованиях 80-х гг. еще в большей степени, чем в работах в 60-х гг., рассматривают во многих аспектах: в плане национального характера, национальных

традиций, роли и значения национального языка, взаимосвязей отдельных национальных литератур и классическом материале для исследования они считают творчество Айтматова. В работах немецких ученых последних лет еще более обстоятельно разрабатывается проблема включения фольклорных источников, вопрос о том, насколько художественное сознание мифа развивается до уровня содержания литературы социалистического реализма”,- дейт.

Ырасында да Германиянын окумуштуулары Чынгыз Айтматов чыгармаларында өз элинин эпосторун кеңири колдонуу менен бирге, башка элдердин фольклорун эстетикалык таяныч тутуусуна да бөтөнчө кызыгуу жаратышкан. Салт жана жаңычылдыктын проблемалары А. Лачинян, Р.Опиц, Х.Плавиус, Л. Кошут, Р. Шрёдер, Ф. Фюман ж. б. немис окумуштууларынын эмгектеринде иликтенген.

Руут Вайстын «Legenden und religiose Motive im Werk Tschingis Aitmatows» («Чынгыз Айтматовдун чыгармаларында легендалар жана диний көз караштар») деген макаласында: «Айтматовдун балалык чагында алган таасирлери анын аңгемелеринде жана романдарында ачык байкалат. Мындан тышкары чоң энеси менен сөзмөр кишилерден уккандары, кыргыз элинин салт-санаасы менен легендалары анын чыгармачылыгынын калыптанышына өз таасирин тийгизген. Романдарында Айтматов бала кезинде уккан эски легендаларга кайрылуу менен кайрадан иштеп чыгып, аларды аңгемелеринде көркөм таанып билүүнүн жаңы өңүттөрүнө карата пайдаланат», - дейт Руут Вайс. (Котормо биздики-Г.С.).

Чет элдик сындарда дайыма учурдун чындыгын чагылдырган чыгармалардын азыркы адабиятта улам тереңдетилген фольклордук традиция менен негиздүү биригүүсү тууралуу пикирлер кездешет. Биздин оюбузча ал да бекеринен болбосо керек. Германияда кыргыз фольклоруна кызыгуу бар экендигин төмөндөгү фактылар далилдейт.

Германиянын басма сөзү өзүнүн окурмандарын такай кыргыз адабиятынын чыгармалары менен тааныштырып турган. Кыргыз эпосу «Манас» тууралуу маалыматтар жана республиканын көрүнүктүү жазуучуларынын чыгармачылык ишмердүүлүктөрү тууралуу «Маерс Ноес Лексикон»дун 6 томдугунда, 8 томдук басылышында жана маалымат берүүчү китептеринде (справочник) басылып чыгып турган. «Нойес Дойчланд», «Берлинер Цайтунг» гезиттери манасчы Саякбай Каралаев менен болгон жолугушууну жарыялашкан.

«Манас» эпосунан «Канькейдин каты» деген үзүндүсү немис жазуучусу Мюллер Мильтаг тарабынан которулуп, «Зинн унд Форм» журналына жарыяланган. (1966) 1969-жылы «Культур унд Фортшрит» басмаканасы «Манас» эпосунун кеңири эпизодун немис тилинде китеп кылып чыгарган.

«Манасты» Германияда которуу боюнча ой СССР жазуучусу Чынгыз Айтматов тарабынан

Германиянын немис адабиятчыларына айтылып, «Культур унд Фортшрит» басмаканасынын башкы редактору Леонгард Кошут Кыргызстанга келип, республика менен жана кыргыз сүрөтчүлөрүнүн келечектеги «Манас» эпосунун немисче чыгарыла турган китебинин Теодор Герцен тарабынан тартылган сүрөттөрү менен таанышып, Суусамырда малчылардын чөйрөсүндө үч саатка созулган Этебес Турсуналиевдин «Манас» эпосунан үзүндүсүн угузуп, ал кишиге «Манасчы» деген фильмди көрсөтүшөт. Кийин котормочу Л. Горнунг тарабынан «Манас» эпосу которулуп, «Айкөл Манас» деген ат менен немис тилинде жарык көргөн. Ошондой эле кыргыз эпосу тууралуу немис газета-журналдарына илимий макалалар жарыяланып турган.

Немис окумуштуусу, сынчысы Р. Опиц биздин республикага келгенде, ага Кыргызстандагы фольклордук традиция, өзгөчө азыркы адабияттын проблемалары менен айкалышып туруусу зор таасир калтыргандыгын жазган. «Айтматов,- деп жазат Р. Опиц,- өзүнүн повесттеринде Орто Азияда пайда болгон элдик легендаларды, мифтерди колдонуу менен бизге дагы жаңы, дагы керемет, көркөм мифтерди пайда кылат». (Немис тилинен кыргыз тилине которгон – Г.Сатаева).

Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгынын башатына жол ачкан көркөм булактар жөнүндө кеп козгогондо да «Манас» эпосу алгачкылардан болуп айтылат. Айтматов менен «Манастын» башкача айтканда, элдин эки залкар көркөм дөөлөтүнүн Чынгыз Айтматовдун дүйнөсүндөгү ордун негизинен эки багытта кароого болот; Биринчи, «Манас» эпосуна Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгында кайрылышы. Экинчи, Чынгыз Айтматовдун «Манас» эпосун пропагандаланышы.

Айтматовдун фольклорду таяныч тутуусу Х.Флиге менен Р.Шрёдердин жогоруда аталган эмгектеринде да айтылган. Алар Айтматовдун идиллигиялык мифти тарыхый-философиялык жомокко айландырып, фольклордон адабиятка өтпөстөн, өзүнүн элинин легендалуу байыркысын мурунку жана азыркы заманга ылайыкташтырып кайра жараткандыгын белгилеп өтүшөт.

Жогорудагы фактылардан Чынгыз Айтматов менен Германиянын окумуштууларынын ортосунда Айтматовдун чыгармачылыгында фольклорду таяныч тутууда өз ара үндөштүк бар экендиги байкалат.

Кыргыз фольклорун дүйнө элдерине таанытып, дүйнөлүк мааниге ээ кылган Чынгыз Айтматов кыргыздын «Манас» башында турган эпостору тууралуу адабиятчылар В. Левченко, В. Коркиндер менен болгон маегинде: «Мен эпос жөнүндө дайыма ойлоном. Бул көп кырдуу, көп катмардуу элдик керемет чыгарма. Мен эпосту чыгармаларыма жөн эле киргизбей, аны сиңимдүү кылып колдонгонго аракет кылам.»,- деп оюн ачык билдирген.

Айтматовдун повесттеринде эпостук образдар биздин тарыхый жашообуздун шартында улам өсүп-

өнүгүп барат. Бул туурасында автор В.В.Левченко менен болгон баарлашуусунда олуттуу ойлорун билдирип: «Эгерде байыркы замандан калган ылакаптар эч кандай проблеманы ичине камтыбаса, өткөн жана азыркы жашоодо тынчсыздандырып, ойлонууну алдыга максат кыла алдырбаса, биздин азыркы жашообуздун маселелерине активдүү кайрыла албаса, анда анын изине түшүп тынчын албай эле коюш керек», - деп айтканы бар.

Германиянын окумуштуулары Айтматовдун мындай көз карашына кошулушат жана анын чыгармаларындагы фольклорду таяныч тутуусун, кыргыздардын улуттук салт-санаасы менен социалисттик реализмдин принциптеринин жуурулушун турушун кереметтүү кошунду катары жана бул Айтматовдун жазуучу катары улуттук өзгөчөлүгүн чагылдырат деп эсептешет. Германиянын сынында биз өз ара түшүнүүдөн келип чыккан максаттарын, маани-маңызын терең жайылтуудагы маселелердин эстетикалык болумдуу үлгүсүн ар убак кезиктиребиз. Айтматовдун прозаларынын идеялык мазмуну менен сүрөттөй турган бардык каражаттардын системалык бирдейлиги окурмандардын жан дүйнөсүн байыткан чыгарма катары өздөштүрүлөт.

Немис окумуштуулары Р.Опиц, В.Бейц, И.Лаков, А.Лачинян, Р.Шрёдер Айтматовдун чыгармачылыгын ошол замандагы кыргыз адабиятынын өнүгүшүнүн толук сүрөттөлүшү катары мүнөздөшөт. «Чингиз Айтматов в контексте молодых литератур» деген макаласында профессор Бейц Чынгыз Айтматовду дүйнөлүк адабияттын эң жогорку баскычына тез умтулуп бара жаткандыгын айтып өткөн. Ал Айтматовдун повесттеринин кайталангыс сыйкырдуу күчүн бир топ жашка чыгып калган жаштык менен жетилгендиктин, түпкүрүндө, азыркы чындык менен тарыхый баамдоочулуктун айкалышуусу менен түшүндүрөт.

Бейц Айтматов өз учурунда улуу адабияттар көрсөтө албаганды ушунчалык классикалык сүрөттөп көрсөтө алган деп эсептейт. «Айтматовдун чыгармалары, - деп жазат Бейц өзүнүн «К некоторым основным вопросам исследования советской многонациональной литературы» деген макаласында, - өзүнүн улуттук негизинде келип чыгат, бирок ошол улуттук маселе, өзгөчө өнүккөн социализмдин шартында өзүнө эл аралык, адамзаттык маселелерди камтыйт», - деп өтө таасын белгилейт. (Немис тилинен кыргыз тилине которгон – Г. Сатаева).

Бул планда Бейц советтик адабиятчылар Л.Арутюнов, Е.Куприянова, Г.Макогоненко, И.Неупокоева, В.Оскоцкийлердин эмгектерине таянат.

Немис сынчысы Г. Юнгер немис жазуучулары менен Ч. Айтматовдун чыгармаларынын ортосундагы окшоштуктарды издегенде, анын ою боюнча, советтик жазуучунун искусствону чыныгы турмушту өзгөртүү үчүн колдонулган каражат катары түшүнүүсү «Бертольт Брехттин эпикалык театрынан таасир алгандай» сезилет. Бертольт Брехт дагы кылымдар бою колдонулуп келген жанрларды колдо-

нуп жана ошондой эле чыгармаларына ар кандай баяндоочу моделдерди (парабола, монтаж), ыктарды, мифтерди, жана легендаларды колдонуп келгендигин белгилеп, ушул жагынан алганда, Айтматов - немис жазуучусу Брехттин түздөн-түз улантуучусу деген оюн билдирген. (Немис тилинен кыргыз тилине которгон – Г.Сатаева).

Биз жогоруда бир катар окумуштуулардын эмгектеринин негизинде Чынгыз Айтматовдун чыгармаларынын немис сынында талкууланышын изилдөөгө аракет жасадык. Ал эмгектердеги айтылган пикирлер айрым учурда советтик сынчылардын, кийинчирээк эгемендүү Кыргызстандын сынчыларынын пикирлери менен үндөшүп турса, айрым учурларда алардан кескин айырмаланып турат. Алардын баамдаганы боюнча Айтматов фольклордон адабиятка келген эмес, тескерисинче ал элдик материалды өзүнүн аңгеме, повесттеринде коюлган идеялык-көркөмдүк проблемаларды чечиш үчүн пайдаланат. Ошол кезде немис сынчылар, изилдөөчүлөрү Айтматовдун чыгармачылыгы жаны тарыхый романдарды, тактап айтканда жаңы эпосту жаратуу багытында өнүгүп келе жаткандыгын алдын ала айтышкан. Немис окумуштуусу И. Гучке “Айтматовдун чыгармаларындагы адамзат көйгөйү, жомоктор жана мифтер” деген эмгегинде: “Айтматов өз чыгармаларына киргизген легендаларды атайын кайрадан жазып чыккан. Ушул жагынан алганда, анын чыгармаларында европалык адабий традициялар чагылдырылган, башкача айтканда, Айтматов мифтик деңгээлде эмес философиялык деңгээлде ой жүгүртөт. Мифтер реалдуу турмуштук практикадан улам жаралып, дүйнөнү өзгөртүүгө болгон аракетти чагылдырган. Мифтердеги баёо материалисттик жана баёо диалектикалык көз караштар фантазия аркылуу өз ара байланышып, шектенүүнү пайда кылбаган реалдуулук катары берилген”, - дейт. (Немис тилинен кыргыз тилине которгон – Г. Сатаева).

И. Гучкенин жогорудагы пикири советтик жана кыргыз адабият таануу илиминде “Чынгыз Айтматов - миф жараткан жазуучу” деген көптөгөн окумуштуулардын чыгарган корутундуларына үндөшүп турат. Чындыгында да Айтматовдун калеминен кайра иштелип чыккан, жаныдан жазылгандары бул философиялык мифтер экендиги бүгүн анык болуп олтурат. Бул жагынан алганда немис окумуштуусу Чынгыз Айтматовдун чыгармачылыгынын бул багытына өтө так жана таасын аныктама берген жана жазуучунун “чыгармачылыгында европалык адабий традициялар чагылдырылган” деген пикиринин негиздүү экендиги да биздин оюбузча эч кандай талаш туудурбайт.

Адабияттар:

1. Archiv für wissenschaftliche Künste von Rußland. 1852, Bd. II. S. 3.
2. Beitz W. Cingis Ajtmatov im Kontext Junger Literaturen. Wiss. Zeitschr. der Karl-Marx-Univ., Leipzig, 1980, S.437-443.

3. Gutschke, I. Menschheitsfragen, Märchen, Mythen zum Werk Aitmatows. Verlag Halle Leipzig, 1987, S. 131.
4. Hitzer, F. Jeden Pfad will ich betreten, von der Wüste zu den Städten. Unionsverlag, 1988.
5. Inozemtsev Juliana. Der Schneeleopard von Tschingis Aitmatow. Halle. Saale, 31. 03.2007.
6. Kasper, K. Der menscheitsgeschichtliche Anspruch der Erzählungen Tsch. Aitmatows. Z. für Slawistik. 1989. S.67- 71.
7. Latschinian, A. Tradition und Neuertum im Schaffen Tsch. Aitmatows. Weimarer Beitrage, 1975, №11. S. 101.
8. Opiz, R. Der Weg des Schnitters. In Handbuch der Sowjetliteratur, Leipzig, 1975. S.143.
9. Olaf Schwenke Loccumer Protokole. Richtplatz Literatur. Tsch. Aitmatow in Loccum. 1988. № 16. S.193.
10. Ruht Weiss. Die Richtstatt. Legenden und religiöse Motive im Werk Tschingis Aitmatows. //Literaturkritik. de. № 4, April, 2008.
11. Юнгер Г. Чувствительный мир ребенка [Текст]/ Г.Юнгер// Приложение к газете «Нойес Дойчланд». - 1971. 11августа.

Рецензент: д.ф.н.,доцент Акынбекова А.У.
